

Akademik Emek: Üniversitelerde Eğitim ve Araştırmada İstihdam Edilen Emeğin Özgünlükleri Üzerine

Muammer KETİZMEN¹

ORCID: 0000-0001-6357-2960

Ezgi Nur TÜRKOĞLU KARACAOVA²

ORCID: 0000-0002-2135-6693

Ali Murat ÖZDEMİR³

ORCID: 0000-0001-8073-2081

Öz

Üniversitelerde eğitim ve araştırma hizmetlerinin değerlendirilmesi bakımından üretim süreci asli önem arz eder. Bu nedenle işbu çalışma üniversitelerde eğitim ve araştırma hizmetlerinin üretim sürecinin temeli olan, akademik emek sürecinde etkin emeğin özgün niteliklerine odaklanacaktır. Burada yaratıcı emek temelinden hareket edilecek ancak yaratıcı emek analizlerinden farklı olarak yaratıcı emek, değer teorisi bağlamında bir çerçeveye oturulacaktır.

Anahtar Kelimeler: yaratıcı emek, akademik emek, akademik üretim süreci

---

Makale Geliş Tarihi: 03.10.2022 Makale Kabul Tarihi: 19.11.2022

1. Hacettepe Üniversite Hukuk Fakültesi Ceza ve Ceza Muhakemesi Hukuku Anabilim Dalı Öğretim Üyesi, ketizmen@hacettepe.edu.tr,

2. Hacettepe Üniversite Hukuk Fakültesi Genel Kamu Hukuku Anabilim Dalı Araştırma Görevlisi, ezginurturkoglu@gmail.com,

3. Hacettepe Üniversite Hukuk Fakültesi Genel Kamu Hukuku Anabilim Dalı Öğretim Üyesi, ozdemir_alimurat@yahoo.com,

Academic Labor: An Essay on the Originalities of the Labor Employed in Education and Research Service in Universities

Abstract

The production process is essential in terms of evaluating education and research services in universities. For this reason, this study will focus on the original qualities of effective labor in the academic labor process, which is the basis of the production process of education and research services in universities. Here, creative labor will be used as the basis, but different from creative labor analysis, creative labor will be set within the context of value theory.

Keywords: creative labor, academic labor, academic production process

Giriş

Ülkemizde üniversite eğitim ve araştırma hizmetlerinin gerçekleştirilmesi süreci bütün olarak ya da söz konusu bütünü oluşturan farklı kısımlar üzerinden her dönemde, toplumumuzun etkilendiği farklı iç ve dış dinamiklerle bağlantılı olan öneri ve karşı önerilerin oluşturduğu muhtelif tartışmalara konu olmuştur (Timur, 2000). Ancak genel olarak eğitimin ve araştırma hizmetlerinin içeriğine veya tarihsel gelişimine odaklanmakta olan bu tartışmaların, eğitim ve araştırma hizmetlerinin emekçilerine ve eğitim ve araştırma hizmetlerinin üretim sürecine çok fazla yer vermediği görülmektedir. Söz konusu unsurların tartışma ve çalışmalara girdikleri ender durumlarda da (Vatansever ve Yalçın, 2016) emekçilerin özellikle son otuz yılda giderek birbirine benzeyen deneyimlerini anlatma için kullanılan güvencesiz, korumasız ve kazai çalışma terimleri (Özügürlü, 2009: 126) üzerinden ilerleyen betimleyici çalışmalar gündemi belirlemektedir. Alandaki yazının olanca zenginlik ve çeşitliliğine rağmen, söz konusu tartışmaların -ender durumlar dışında (Yönden Pehlivan, 2016)- doğrudan üniversitelerde eğitim ve araştırma hizmetlerinin üretim sürecinde istihdam edilen emeğin özgün niteliklerine eğilmediği söylenebilir.

Bu durum, özellikle post-endüstriyalizm, bilişsel ekonomi, enformasyon ekonomisi gibi kavramları üreten kuramların popülerliği düşünüldüğünde şaşırtıcıdır; zira zihin bu kuramlar açısından hem emeği yeniden yorumlayıcı ilginin nesnesi haline gelmiştir hem de kapitalist üretim süreçleri açısından değer üretimi sürecinde giderek artan oranda ayrıcalıklı bir konuma yerleşmiştir (Brennan, 2014: 51). Muayyen çalışmalarda toplumsallık ve emek arasındaki bağlantıya bakıldığında bugün emeğin yeni boyutlara sahip olduğu (Negri, 2014: 27) iddia edilir ve emeğin birincil özelliği olarak endüstriyel emeğin artık üretkenliğinin yerine zihin emeği, bilişsel emek, maddi olmayan emek gibi kavramlar konulur (Brennan, 2014: 51). "...kapitalizmin üretim sürecinde zihni öne çıkaran yeni semavi mevkilere yerleştirdiğinde, işbölümü içerisinde zihnin rolünü araştırma-ya yönelik genel bir isteksizliğin söz konusu olması dikkat çekicidir (Brennan,

2014: 52).”; ancak ‘nasıl’ sorusunun ‘neden’ sorusu aleyhine belirleyice konuma geldiğinin tespit edilmesiyle (Yücesan-Özdemir, 2014: 19) belirtilen dikkat çekicilik de şaşırtıcılık da kaybolulur.

Okumakta olduğunuz bu çalışma, üniversitelerde eğitim ve araştırma hizmetlerinin üretim süreci üzerine analizlerin, alandaki birikimin artırılması açısından önemli olacağı tespitine dayanmaktadır. Bu bağlamda metin, üniversitelerde eğitim ve araştırma hizmetlerinin üretim sürecinin asli parçalarından birisi olarak, akademik emek sürecinde etkin olan emegün özgün niteliklerini değerlendirmeyi hedeflemektedir. Söz konusu maksada ulaşmak için öncelikle akademik üretim süreçlerinin özgüllüğü hususu kısaca değerlendirilecektir. Akademik üretim sürecinin özgüllüğünün değerlendirilmesi, akademik emegün daha iyi anlaşılmasının yolunu açacaktır; zira akademik emegün ortaya koyduğu ürün, çalışma biçimi, üzerindeki denetim ve aşağıda ele alınacak birçok faktör maddi meta üretimi ile farklılıklara sahiptir. İkinci bölümde akademik emek gücünün yapısal belirleyicileri tartışılacaktır. Akademik üretim süreci her ne kadar özgün bir süreç olsa da diğer üretim süreçleri ile belli ortak özellikleri paylaşır. Bu bağlamda ortak kavramlar, yapısal belirleyiciler başlığı altında ortaya konulacak ancak akademik üretim süreci açısından farklılaştıkları hususlar itibariyle de ele alınacaktır. Böylece özgül bir süreç olarak belirlenen akademik üretim sürecinin toplumsal işbölümü açısından yeri saptanacak ve toplumsal sınıflar bakımından akademik emek değerlendirilebilecektir. Çalışma akademik emegün belirleyici yanını, sürece katılan kimselerin özgün pratiklerinde (yaratıcı emek kavramının soyut zamansallığa bağlı olarak değerlendirilmesinde) arayarak nihayete erecektir.

Üretim Süreci Çerçevesinde Akademik Üretim Süreci

Akademik Üretim Sürecinin Özgüllüğü

Her meta ve hizmet bir üretim sürecinin neticesinde biçimlenir. Her emek süreci, içinde yer aldığı üretim faaliyetinin bir parçası olarak toplumsal emek gücünün bir parçasını harekete geçirir. Akademik hizmetlerin üretim süreçleri de zikredilen bu kuralın dışında bulunmazlar. Diğer yandan akademik hizmetlerin üretim süreçleri de -diğer meta ve hizmet üretim alanlarında olduğu gibi- kendilerine has özellikler barındırırlar. Akademik hizmetlerin üretim süreçlerine bu süreçlerin çıktıları üzerinden bakmak mümkündür. Aralarında tezlerin de bulunduğu akademik ürünler ilk bakışta akademi emekçilerinin yoğunluklu olarak kendi kendini yönlendirmesi esasında biçimlenir görünmektedir. Ancak bahsi geçen bu kendi kendini yönlendirme faaliyeti yapısal olarak koşullanmıştır. İlk olarak, koşullar akademi emekçisinin formasyonu üzerinde aranabilir. Bilim ve öğretim, kapsamı daha geniş olan ideoloji ve eğitim kavramları ile birlikte düşünülmeden anlaşılabilir (Timur, 2000: 25). Toplumsal formasyonlarda egemen sınıfların ideolojisi, devlet aygıtı aracılığıyla büyük ölçüde ilgili toplumsal for-

masyonların egemen ideolojisine tahvil edilir ki; egemen ideoloji belli bir eğitim anlayışını da içerir (Timur, 2000: 26). Okul olarak adlandırılabilir devlet ideolojik aygıtı yüksek öğrenimi de içerir ve bunu tamamlamış olanlar ya “...ya entellektüellere özgü yarı-işsizliğe düşerler ya da ‘kolektif emekçinin entellektüelleri’ olabilecekleri gibi, sömürü görevlileri veya profesyonel ideologlar olup çıkarlar (Althusser, 2014).”.

İkinci olarak koşullar akademi emekçisinin formasyonu üzerinde olduğu kadar ilgili akademik birimin diğer birimlerle irtibatını tesis eden bilişsel, iktisadi, siyasi, ideolojik ilişki ağları içerisinde aranabilir. Bir başka deyişle, koşullar ilgili akademik birimin mevcut bilgi üretim sürecine (ideolojik, siyasi ve iktisadi) bağlanma biçimi ve bununla ilgili olarak -istemli ya da istemsiz olarak maruz kaldığı- akademik teşkilatlanma ve personel istihdam etme prosedürlerinin de arasında bulunduğu bir seri yapısal unsur tarafından biçimlenir. Akademik bilgi üretim merkezleri/birimleri arasındaki ilişkilerin bütünüyle piyasa dolayısıyla koordine edildiği söylenemese ve bu bağlamda söz konusu merkezler arasında firmalar arasındakine benzer bir sosyal işbölümü bulunduğu iddia edilemese de toplumsal hayat bağlamında bir tür makro işbölümünün bulunduğu gözlemlenebilir. Bu hem araştırma hem de öğretim faaliyeti için geçerlidir. Akademik emek çoğu zaman artı değer üretmese de (özel sektör alanına giren eğitim faaliyeti hariç), akademik üretim süreci hâkim üretim tarzının koşulları tarafından belirlenir. Bu son saptama merkez kapitalist ülke akademik birimlerinde belirgin bir şekilde gözlemlenebilir. İngiliz yüksek öğretiminin dönüşümünü incelediği kitabında Evans bu durumu şöyle açıklar:

Aslına bakılırsa akademisyenler, toplumun “düşünmesi için para verdiği” bir gruptur. Ancak toplum buna değer vermekten vazgeçerse, tablo değişir. Bu durumda kamu kaynaklarının geri çekilmesi ya da azaltılması, düşüncenin ticari ya da başka mali kaynaklar tarafından ücretlendirilmesi bir anlam ifade eder. Bu gerçekleştiği anda, akademisyen artık özgür olmaz ve “düzene göre düşünmesi” gerekir, hatta belki de kendisine düşünmesi için para verilen düşünmenin yollarını bulmaya ve istenen sonuçlara varmaya çalışması beklenir...öğretim işlevleri...son günlerde toplumun meslek sahibi olmaya, 1990'larda gözlenen “yararlı olma” ve “güncelle ilgili olma”ya yaptığı vurgunun ötesine geçip öğrencilerdeki “girişimci ruhun” 21. Yüzyılda bilinçli olarak güçlendirilmesine önem vermeye kaydığı gözlemleniyor. Dolayısıyla öğrencileri kendi (ticari) geleceklerine yatırım amacıyla öğretim “satın almaya” teşvik ediliyor. (Evans, 2007: 3)

Tekno-parklar, yüksek bütçeli projeler, akademi sanayi ortaklığı, teknoloji şirket hissedarı multi-milyoner akademisyenler araştırma faaliyetinin sınırları konusunda önemli bir ipucu verebilir (bkz. Yönden Pehlivan, 2016: 265-278). Özellikle şirketlerinin desteklediği projelerde sonuçların kısıtlandığı, bütün verilerin

yayınlanmadığı, tehlikeler hakkında uyarıda bulunmak isteyen akademisyenlerin sıkıntı yaşadığı gerçeği örnekleriyle mevcuttur (bkz. Evans, 2007).

Gelinen noktada, merkez kapitalist ülkelerdeki üretim dışında çevre ve yarı-çevre ülkelerle ilgili de saptamalar yapmak önemlidir. Neo-liberal sermaye birikim stratejilerinin hâkim olduğu son 40 senelik dönemde çevre ve yarı-çevre ülkelerde gerçekleştirilen akademik üretimin, (ilgili ülkenin merkezi politikalarından çok) merkez kapitalist ülkelerdeki üretimle doğrudan eklemleme eğilimi içerisinde olduğu saptaması da bu noktada yapılabilir. 1995'te TÜSİAD'ın desteğiyle dönemin YÖK Başkanı dahil beş akademisyenin hazırladıkları *Türkiye'de ve Dünya'da Yüksek Öğretim Bilim ve Teknoloji* başlığını taşıyan rapora göre, çağdaş üniversite modern işletmecilik teknikleri ile yönetilen bir kurum olarak düşünülmesi, pazar ekonomisi ile arz ve talep koşullarına uyum göstermeli, yetiştireceği öğrenci tipi açısından bilgi toplumu ve küreselleşme sürecinin gerektirdiği insan gücü profili gündemde tutulmalıdır (Gürüz, Şuhubi, Şengör, Türker ve Yurtsever, 1994). Timur'a göre rapor "...tek kelimeyle, küreselleşme çağında Türk üniversitelerine neoliberal anlayışı egemen kılmak ve onları bir 'şirket' yönetimine kavuşturmak kaygısıyla kaleme alınmıştır (Timur, 2000: 353)". Ayrıca bölüm ve fakülte yapılandırma süreci özellikle Bologna süreci ve akredistasyon göz önüne alındığında merkez kapitalist ülkelerdeki üretimle doğrudan eklemleme eğilimine örnek olarak verilebilir. Türkiye'de bilhassa taşra üniversiteleri bu sürece katkı sağlamıştır. Taşra üniversiteleri kuruluşlarından itibaren söz konusu anlayışla paralel olarak biçimlenmişler, merkez Türk üniversitelerindeki kurulu sistemin etkilerinden daha az etkilenmişlerdir. Ele aldığımız süreçte yerelin ulusal merkezle olan ilişkisi zayıflama eğilimi içerisine girer ve merkez kapitalist ülkelerle ilişkisi yoğunlaşır. Taşra üniversitelerinin akademisyen adaylarını yurt dışında eğitime gönderme süreci anılan süreçte gerekli ideolojik ortamı ve yatay ilişkileri tesis etmiştir.⁴

Kendisi de verdiği "ürünle" aynı ortam içerisinde biçimlenmiş akademi emekçisinin içerisinde "ürün" verdiği koşullar, "ürünü" (tez, ders notu, makale, kitap, rapor, proje) belirler öyleyse. Bu bağlamda akademi emekçisi üretim sürecinde yalnız değildir. İşverenin (ya da kamu otoritesinin) veri tabanları, kütüphaneler, seminer imkanları vs. gibi üretim araçlarını tedarik etmesi" ve "giriş çıkış kontrolleri, işe devamlılık, idari kurul ve benzeri vesaitle desteklenen denetim metotlarına sahip olması" gibi hususlar akademik üretimi meta üretiminden ayıran yapısal koşulları değiştirmez. Kendi geçmişi; bağlı olduğu fakülte, bölüm, ana bilim dalının mevcut yönelimleri, çalıştığı hocaların bilgi birikimi ve ilgilendiği hususlar, hakim ideoloji, kurum ideolojisi, içinde bulunduğunuz zaman mekan ve pozisyonla bağlantılı olarak toplumsal bilgi ve malumat ihtiyacının gerektirdiği kararlar gibi kalemlerin belirlediği koşullar altında akademi emekçisi, kendi

4. Burada erken cumhuriyet dönemindeki devlet burslarından farkı çizmek gerekmektedir. O dönemde ulusal merkez üniversitelerde bir sorun belirlenmekte ve ulusal üniversite geleneği içinde yetişmiş kişi onun için gönderilmektedir. Bir başka ifade kurulan ilişkilerin mahiyeti fark arz etmektedir.

çalışma nesnesini belirlemek ve çalışma planını yapmak (araştırmayı örgütlemek ve zaman çizelgesi çıkarmak) neticesinde, söylemsel tutarlılık koşullarını sağlayan, içinde bulunduğu ortamda hakim olan normlara uygun, iyi yapılandırılmış ve analitik bir metin üretmek durumundadır. Aksi taktirde ürünü bir sınava tabi olduğunda gerekli onayı alamayabilir, alırsa da eser ilgili alanda dolaşımına girmekte (tanınmakta) zorlanır. Koşulları sağlayamayan ürünün klientelistik bağlarla dolaşıma girdiği durumlarda ise kendisi belirli bir çevrenin parçası olmanın ötesinde varlık gösteremez. İyi yapılandırılmış ve analitik bir metin ise alanda geçerli normlar, önvarsayımlar ve dolaşımda olan (dolayısıyla toplumsal olarak muteber sayılan) bilginin düzeyi ve toplumsal bilgi üretme pratiklerinin ön-belirleyici varlığı ile bağlantılı olarak bu niteliklerini edinir. Söz konusu süreç içerisinde edindiği birikim onun akademinin eğitim işlevi içerisindeki yeteneklerini ve dolayısıyla işlevini de belirleyecektir.

Akademik Emek Gücünün Yapısal Belirleyenleri

İlgili emek sürecinin harekete geçirdiği kısım söz konusu alanda yapılacak üretim için gerekli nitelikleri barındıran somut emekçilerden oluşur. Yukarıda anlatılan bütün özgünlüklerine rağmen akademik üretim süreci de diğer üretim süreçleri ile ortak birtakım sınırlamalara tabi olup ele alınan somut emekçilerin pratiklerini belirler. Emek bir kimsenin “kullanım değeri” ürettiği zaman harekete geçirdiği zihinsel ve fiziksel kabiliyetin toplamıdır (Marx, 2010:181). Kapitalist toplumlarda bir emekçinin kullanım değeri ürettiği (ya da emeğin kullanım değerini desteklediği, geliştirdiği) zaman harekete geçirdiği zihinsel ve fiziksel kabiliyetin önemli bir bölümü sermaye birikimine bir şekilde katkı koyar (Marx, 2010: 50-52). Emek faaliyeti, doğrudan üretimle ilgili olmadığı zamanlarda bile toplumsal yaratıcılık üzerindeki dolaylı etkileriyle üretimi etkileyebilir (Dyer-Witherford, 2004:142, 143). Söz konusu katkı, doğrudan üreticinin emek süreci içerisinde hammaddeye geçirdiği değer şeklinde olabileceği gibi emek gücünün yeniden üretiminde karşımıza çıkan aile-içi emek ya da sosyal yeniden üretim faaliyetinde istihdam edilen emeğin, maddi olmayan emeğin faaliyeti biçimlerine de bürünebilir (Hardt ve Negri , 2011: 122). Emeğin son iki faaliyeti ilki yani maddi emek için geliştirilen normların baskısı altında gerçekleşir ya da -aile içi emek durumunda- gerçekleştirilebilir. Bu nedenle üretim süreci akademik emeğin kullanım biçimlerini saptamak için esas analiz birimini oluşturur. Zira maddi emeğin üretim süreci ile maddi olmayan emeğin üretim süreci birbirinden belli noktalarda farklılaşsalar da ortak unsurlara sahiptirler ve maddi olmayan emek, maddi emek için geliştirilen normların baskısı altında gerçekleşir. Bir başka deyişle akademik emekçilerin toplumsal konum ve işlevleri hakkındaki yürütülecek bir çalışma diğer üretim süreçleri ile ortak unsurlara eğilmek durumundadır. Söz konusu ortak unsurlar bir seri kavramın tartışılması suretiyle açığa çıkartılabilirler. Aşağıda bütün üretim süreçlerinin

ortak unsurları kavramsal olarak açıklanacak olup, akademik üretim süreci bakımından farklılıkları çizilecektir. Böylece akademik üretim sürecinin toplumsal işbölümü bakımından nereye denk geldiği ve bu suretle akademik emegın toplumsal konumu değerlendirilebilecektir.

Genel Olarak Temel Kavramlar: Emek, Değer, Artı-değer, Fiyat, Ücret, Üretim, Bağımlılık, Yeniden Üretim, Meta Fetişizmi

Emek bir kimsenin “kullanım değeri” ürettiği zaman harekete geçirdiği zihinsel ve fiziksel kabiliyetin toplamıdır (Marx, 2010: 181). Bir başka deyişle *emek gücünün kullanım değeri* emekçinin yaşam enerjisinin kapitalist üretim sürecine sokulmasıyla (kapitalist için “harcanması”yla) gerçekleşir (Marx, 2010: 189). Emek gücü başka emekçilerin değeri kattığı ürünlerin değiştirilmesi (dolaşıma sokulması) için de kullanılır (Savran ve Tonak, 2012: 249). Ancak “dolaşıma sokmak ve değiştirmek için faaliyet yürüten yerlerin” ihtiyaç duydukları şey, bir kimsenin harekete geçirdiği zihinsel ve fiziksel kabiliyetin toplamı olarak emegın “değer üretmek için” değil, “üretmiş değeri gerçekleştirmek için” kullanımınıdır (Savran ve Tonak, 2012: 255). Bir başka deyişle, meta ekonomilerinde (yani, ekmek, tabak, çatal, gözlük gibi ihtiyaçlarınızı onları değişime sokmak maksadıyla üreten kimselerden ya da satıcılardan aldığınız ekonomilerde) emek gücü hammadde-nin şekillenmesi sürecinde olduğu kadar onun tüketim anına kadar gerçekleşen “diğer faaliyetler” esnasında da (değişim değeri üretilirken de) kullanılır. “Diğer faaliyetler” kategorisi çok geniş olup toplumsal sermaye ve emegın yeniden üretimi sürecinde karşımıza çıkan, eğitim, sağlık, akademik araştırma, ihtilaf çözümü, güvenlik gibi belirli bir toplumda yaşayan herkesin dâhil olduğu bütünsel bir süreci içerir (bkz. Savran ve Tonak, 2012). Geline nokta belirtmelidir ki, söz konusu karmaşık yapı içerisinde bireysel sermayelerin para formu ile başlayıp yine para formuna dönüşü sürecinde karşılaştığı sorunların bütünü önceden belirli olmadığı gibi söz konusu devir kendiliğinden de gerçekleşmez (Jessop, 2003: 9). “Kapitalist üretim ilişkilerinin yaratıcı tamamlanmamışlığı” olarak adlandırılan bu unsur neticesinde, gelecek hep belirsiz olduğu için ara emek pozisyonları ve toplumsal pozisyonlar ortaya çıkar (Jessop, 2003: 10).

Kapitalist toplumlarda emek gücünün sahibi “özgürdür.” Yani üretim araçlarından dışlanmış olup, kendisini sınırlayacak toplumsal yükümlülüklerinden “kurtulmuştur” (Bonefeld, 2014: 83), tabii önceki dönemlerde kendisini koruyan toplumsal haklarıyla birlikte. Emekçi, gücünü (çalışma potansiyelini) bulduğu/bulabildiği kapitalistlere (ya da kapitalist üretim ilişkilerinin yeniden üretimi işleviyle donanmış kamuya) kiralamakta, maliki olmadığı üretim araçlarını kapitalistin (ya da kamunun) buyruğu ve denetiminde çalıştırmakta/işletmekte özgürdür (Marx, 2010: 170). “Özgür”dür demekle kendisini çevreleyen pre-kapitalist bağımlılık ilişkilerinden azade/serbest bir hale gelmiştir, ancak bu kendini aşarak daha yüksek bir bilinç düzeyine çıkmasıyla aynı anlamı taşımaz.

Kapitalist toplumlarda emekçi “kullanım değeri” ürettiği zaman harekete geçirdiği zihinsel ve fiziksel kabiliyetin toplamını bağımlılık ilişkisi altında belirli bir süre için kapitaliste devreder. O bu süreçte emeğinin nasıl kullanılacağı meselesini kendi yaşam enerjisini kiralayanın verdiği kararlara, bir başka deyişle onun denetimine bırakır, büyük ölçüde (Marx, 2010:181 vd.). “Denetimin ölçütü” ilgili sektörde istihdam edilen emeğin harekete geçirilmesi koşullarına bağlıdır, evrensel olarak belirlenemez. Klasik meta üretiminde iş-zaman etütleri ya da benzeri tekniklere sahip olan sermayenin denetim kabiliyeti yüksektir (Savran, 2015: 132, 133). 1990’lardan sonra Japon üretim teknikleri olarak bilinen yönetim mantığı altında daha da artırılmıştır (Savran, 2015: 141; Yücesan Özdemir, 1999: 29). Maddi-olmayan mal ve hizmetlerin, sanatların, dolaşım alanında karşılaşılabilecek ihtilaflara yönelik çözüm pratiklerinin ve sair hususların gerçekleştirilmesi sürecinde tatbik edilen denetim ise ilgili alanlarda gerçekleştirilen üretici pratiklerin doğası ile sınırlanır.

Üretimin kapitalist organizasyonunun söz konusu olduğu her durumda, emekçi, emeğinin nasıl kullanılacağı meselesini –üretim sürecinin yapısı ile bağlı olarak değişen ölçütlerde- kendi yaşam enerjisini kiralayanın verdiği kararlara, bir başka deyişle onun denetimine bırakır. Bu sürede ürettiği değer bir kısmını ücret formunda geri alır (Marx, 2012: 119). Ürettiği değer (emeğinin kullanım sonucu ortaya çıkan değer) ücretini aşan kısmı ise kapitalistindir, bu kısım artı-değer olarak adlandırılır. Bir başka ifade ile emeğin kapitalist kullanımı neticesinde üretilen değer, her durumda, emekçinin yeniden üretimi için gerekli olandan (ücretten) daha fazlasını içerir, içermek durumundadır (Marx, 2012: 119-121). Bu fazlanın mülkiyeti kapitaliste ait olacaktır. Fazlanın kapitaliste ait olması durumunun uygun ismi sömürüdür. Emek gücünün yeniden üretim için gerekli olan kısım ise verili değildir. Bunun *alt sınırı* biyolojik yeniden üretim olmakla birlikte (Marx, 2018: 842) *üst sınırı* ideolojik, iktisadi ve siyasi alanları bütün olarak kaplayan çelişik karşılıklı hak iddialarının (çekişmelerin) ve sermaye birikiminin dinamiklerine bağlıdır.

Yukarıda sınırları çizilen süreçlerde emekçiler tarafından üretilen değer, ürüne (değişim için üretilen metaya) geçer, onda somutlanır. Bu durum değer kaynağının emekte değil de metada olduğu yanlış izlenimini uyandırır (Marx, 2010: 50). Bu izlenim günlük pratiklerimizin kurucu unsurlarından olduğundan basitçe doğrusunu ortaya koymakla değiştirilemez (Althusser, 2004). Tasvir edilen bu durum *meta fetişizmi* olarak kavramsallaştırılır. Metaya mündemiç değer onu satım sırasında terk eder. Satım sadece değer daha soyut bir düzleme (para sermaye biçimine) taşınması değil aynı zamanda metaya mündemiç değer toplumsallığının (üretimde istihdam edilen emekçilerin emek potansiyellerinin verili bir ekonomideki ortalama üretkenlik ve verimlilik düzeyine uygun olarak kullanıldığının) onaylanmasıdır (Marx, 2010: 81-92).

Açıklanan temel kavramlar bakımından akademik üretime bakıldığında, geliş-

kin meta ekonomilerinde her hizmet ve üretim sürecinin toplumun bütününde geçerli üretim ve tüketim normlarına (Lipietz, 1977) tabi olması akademik hizmetlerin ve metinlerin üretim süreci için de geçerlidir. Bu kapsamda akademik emek de kendi özgün koşulları içerisinde (sınırları toplumsal yeniden üretim bağlamında belirlenime tabi olan) kullanım ve değişim değerleri üretme baskısı altındadır. Çizilen çerçeve kapsamında kapitalist toplumlarda hâkim üretim pratikleri bilgi üretim sürecinde olduğu gibi bazı durumlarda doğrudan meta ve hizmet üretimine girmeyen alanları da kapsar. Ancak bir şekilde toplumsal sermaye ve emegın yeniden üretim süreçlerinde istihdam edilemeyecek bilgi, toplumsal bilgi dolaşımına girmekte zorlanır. Bilgi hep “bir şeyler” içindir, toplumsal yeniden üretimle bağlantılıdır, kapitalist toplumsal formasyonlarda kapitalist toplumların yeniden üretimi ile ilgilidir (bkz. Hessen, 2019); kendi hesabına bilgi olmaz. Aynı saptama üretimin piyasa koşullarının doğrudan belirlenimi altında bulunmayan kamusal bilgi üretimi faaliyeti için de geçerlidir.

Akademik emegın ürettiği kullanım değeri, öğretim işlevi bakımından öğrenci için en genel anlamda bilgidir, meta ekonomisi kapsamında düşünüldüğünde ise bu mesleki bilgi olarak kavramsallaştırılabilir. Yine öğretim işlevi bakımından akademik emegın ürettiği bilginin değişim değeri özellikle vakıf üniversiteleri bakımından okul ücretlerinde somutlaşır. Akademik emegın araştırma faaliyetleri bakımından değişim değeri ise proje bütçelerinde, verilen araştırma burslarının değerinde somutlaşır. Akademik emek üretim sürecinin özgüllüğü nedeniyle doğrudan kullanım ve değişim değeri üretmediği zaman da meta üretimi ekseninde gerçekleşen toplumsal üretimi bir şekilde desteklemek, daha geniş sosyal yaşamda yapılan değer üretimine dolaylı yollarla katkı koymak durumundadır. Gelişmiş meta ekonomilerinde eğitim, sistemin yeniden üretimi sağlar (Akbulut, 2013). Yükseköğretim iyi yurttaşlar yaratmak ile sorumludur. Burada iyi yurttaş “..kendi işini gören, eğitimini para kazanmak, istihdam yaratmak ve genellikle ulusal ekonominin canlanmasına katkıda bulunmak için kullanan kişi... (Evans, 2007: 67)” anlamına gelmektedir. Yükseköğretimin içeriği aktarılabilen beceriler olarak tanımlandığı ölçüde, odak becerilen öznelere (öğrencilere) kazandırılması değil becerilerin öğretiminden ibaret hale gelmektedir (Evans, 2007: 72).

Akademik emekçi de diğer emekçiler gibi “özgürdür” ancak şu ölçüde; toplumsal açıdan uygun standartlarda, geçerli (mevcut söylemler içerisinde tutarlı ve kabul gören) ürünlerin üretimine odaklanmak mecburiyetindedir ve kendi faaliyetiyle uyumlu bir bağımlılık ilişkisine tabiidir. Kamu üniversiteleri için ayrı bir parantez açmak gerekir. Kamu üniversiteleri eleştireliliğe bağlı yaratıcı emegın üretildiği yerlerdir ve çalışma güvencesi itibarıyla akademik emegın üretim koşulları daha serbesttir. Kamu üniversiteleri, doğrudan meta üretiminde kullanılmadığı durumlarda bile kapitalist üretim ilişkilerinin yeniden üretiminde işlevselleştirilebilen bilgiyi üretir. Sistemin işleyişini de kapsayan eleştirel çözümler bu kapsamda ele alınabilir. Bu tarz çalışmaların içerdiği yaratıcı-

lık unsuru kendi başına değer taşır. Yaratıcılık, akademik çalışma ilişkilerinde özzerkliğin sağlandığı durumlarda öne çıkar ve “kapitalist üretim ilişkilerinin yaratıcı tamamlanmamışlığı” olarak yukarıda sunulan realizasyon sorunlarının çözümü başta olmak üzere pek çok alanda önemli etkiler doğurur. Aynı şekilde ideolojik yeniden üretimin gerçekleştirilmesinde önemli katkılar sağlar. Her koşulda akademik emek ücretli çalışmanın kapsamına girer. Ücret -kamu sektöründe ve özel sektörde farklı belirlenimlere sahip olmakla beraber- ilgili toplumsal formasyonda biçimlendiği haliyle sermaye ilişkisinin güncel dinamikleri içerisinde belirlenir. Ancak üretimin toplumsal dinamiklerinin karmaşıklığı nedeniyle akademik emek, üretken emek ve üretken olmayan emek dikotomisinin dar sınırları içine sığdırılmaz. Akademik emeğin hem çalışma koşullarının farklılığı hem de ortaya koyduğu ürünün tam anlamıyla meta olmaması hususları başka bir taksonominin öne çıkartılmasını gerektirir. Bu noktada yaratıcı emek kavramından yararlanılacaktır. Yaratıcı emek kavramının anlatılabilmesi için önce sermaye ilişkisinin bütünsel etkisinin incelenmesi gerekmektedir.

Sermaye ve Temsilcileri

Sermaye üretim sürecine girdiğinde bir başkalaşıma tabi olur. Kapitalist toplumlarda üretim para formunda sermaye (P) ile başlar, üretim sürecinde sermaye hammaddelere ve emek gücüne yatırılır (M) ve somut ürüne dönüşür (M1), ardından tekrar para sermaye formuna (P1) geri döner. Bu saptamadan hareketle sermayenin genişletilmiş yeniden üretimi P-M-M1-P1 olarak şematize edilebilir. Para formundaki sermaye P-M evresinde “iş gücü”, “enerji”, “üretim araçları” (her bir ürüne makine stokundan eskime yoluyla geçen değer) ve “hammadde”ye dönüşecek (böylelikle “M” (meta) formunu edinecek); sonra M-M1 evresinde üretimin diğer unsurlarını bir araya getiren emek gücünün katkısıyla (ve bu gücün ürettiği değerini verdiği imkânla) yeni bir biçim edinecek (M1’e dönüşecek); M1-P1 evresinde ise satılarak ilk formuna (para formuna) geri dönecektir (Marx, 2010: 151-159). Bundan iki sonuç çıkar: Öncelikle, tek tek bireysel kapitalistler (işletme sahipleri) M-M1 evresinde işçinin ürettiği değerini işçinin elinde kalan kısmının (ücretin), işçinin elinden alınan kısım (artı-değer) karşısındaki oranını düşürebildiği ölçüde, rakipleri karşısında avantajlı hale gelirler (Marx, 2010: 313). İlk sonuç bağlamında sermayenin denetim işlevi öne çıkar. İkinci sonuç ise genel olarak sermayenin anılan süreçte birikeceğidir (Marx, 2012:86). Bu nedenle ücretin artı-değer karşısındaki oranını düşüren işlemlerin rekabete dayalı öznesiz bir sürecin parçasını oluşturacağı söylenebilir (Harvey, 2015:127).

Sermayenin tekrar para formuna gelmesiyle birlikte sermayenin temsilcileri (kapitalistler) iki şey yaparlar: İlk olarak sermayenin bir bölümünü kişisel tüketimlerine aktarırlar (Harvey, 2015: 128). Tüzel kişi kapitalistlerin örneğin Maldiv Adaları’na yapılacak tekne seyahatlerine, bu seyahat için gerekli her türlü personel ve tekneye ve sair kişisel tüketim imkânlarına ihtiyaçları olmayabilir. Ancak

bu işi tüzel kişilerin paylarına sahip gerçek kişi kapitalistler sahip oldukları hisseler üzerinden yapabileceklerdir. Bazı durumlarda kapitalistler kendilerini ücretle çalışan kimseler olarak (kontrol ettikleri şirketlerle yaptıkları anormal meblağlar içeren iş sözleşmelerine ve benzer akitlere dayanarak; vakıflar kurup yönetim kurulu üyelerine astronomik ücretler vererek vs.) geçerli ilişkiler sistemine sokarlar. Her ne kadar emek kullanımına imkân veren sözleşmelere biçimsel olarak benzese de ücret ilişkisine giren kimselerin gelirinin kaynağı ücret olmayıp (ücretlere ayrılan fondan karşılanmayıp), şirket karı olacağından, söz konusu gelirin sahibine kapitalist demek gerekmektedir. Anılan nedene binaen bu gruptaki kapitalistleri “yüksek ücret alan profesyonel” yöneticilerden ayırmak önemlidir. Para sermayenin temsilcileri (kapitalistler) ikinci olarak P-M-M1-P1 döngüsünü baştan başlamak için para formundaki sermayeyi aşınan üretim araçlarına (eskime), enerjiye, hammaddeye ve sömürülecek daha çok emek gücü potansiyeli edinme işine (ücretlere) yatırır ardından emek sürecinde (M-M1) emek gücünün kullanım değerini temellük ederler (Marx, Kapital II. Cilt, 2012:87).

Dinamik ve kompleks bir toplumsal ilişki olarak sermaye kendi değerlendirme sürecinde, içinde bulunduğu yapısal belirleyenlere göre biçimlenen farklı akış kanallarına sahiptir. Sermayenin genişletilmiş yeniden üretim sürecinde sermaye grupları için beliren akış kanallarını (yapısal koşullar tarafından belirlenen hareket imkânlarını) üç ayrı başlık altına toplamak mümkündür (Özdemir, 2014). Böyle bir inceleme devlet içerisinde temsil edilen tekil kapitalistlerin güncel taleplerini, aynı kişilerin sınıfsal konumlarıyla bağlantılandırabilme imkânları sunduğu kadar akademik emekçinin işlevi ile ilgili çıkarımlar yapma olanağı da sunar. Buna göre sermaye:

- *gelecekte üretilecek artı-değere yönelerek (üretken sermaye formunda);*
- *geçmişte üretilmiş bulunan artı-değere yönelerek (genellikle küresel ölçekli özelleştirme furyaları esnasında edinilen birikimle);*
- *daha önceden alım-satım konu olmamış, dolayısı ile metalaşmamış varlıkların bulunduğu*

alana girerek genişler (Özdemir, 2014: 43). Bu genişleme devlet iktidarının kullanımını -dolayısıyla talep sahiplerinin devlet içerisindeki temsillerinin artırılmasını ve devlet biçiminin devlete yöneltilen taleplerle bağlantı içerisinde sürekli yeniden belirlenmesini gerektirir.

Bu bağlamda akademik üretimin en genel anlamıyla ürettiği bilgi kavramına bakmakta fayda vardır. Polanyi ‘hayali meta’ kavramı ile piyasa değeri olmaksızın veya kâr amacıyla ve rekabet baskısı altında üretilmemiş olan bir başka ifade ile kapitalist ekonomi içerisinde ister istemez bir fiyatı olan ama onun dışında kapitalist meta tanımına uymayan üretim faktörlerini ifade eder (Polanyi, 1957:

130). İnsan (emek), toprak ve para ilgili görüş uyarınca hayali metaldır. Hayali metalar kapitalist meta ekonomisi içerisinde özgün bir yere sahiptirler. Onlar bir yandan aynı metalaşma basınçlarına tabiyken, üretime katkıları meta esaslı maliyet hesaplamalarının içerisinde doğrudan girmez. Bu nedenle hayali metaların kapitalist metalar haline getirilmesinin belirli sınırları vardır ve bu sınırlar aşıldığında sermaye kendi ile büyük bir çelişki haline girer zira yeniden üretim işlevini gören hayali metalar ilgili işlevi göremez olur (Jessop, 2007: 116). Jessop, Polanyi'nin hayali metaları kapsamına bilgiyi de ekler (Jessop, 2007: 117).

Yukarıda sermayenin genişletilmiş yeniden üretim şeması uyarınca, sermayenin krize girdiği dönemlerde geçmişte üretilmiş olan artı-değere ve daha önce alım-satımına konu olmamış varlıklara yönelmesi eğilimine değinilmiştir. Bu bağlamda Polanyi'nin hayali metalarının tamamen olmasa bile kısım kısım bugün kapitalist meta haline geldiği geldiğinden bahsedilebilir (Vatansever ve Yalçın , 2016: 40). Geline nokta bilginin metalaşması hususuna değinmek gerekir. Bilgi, kapitalist işlevlerinin ötesinde insanın evrenle ilişkisinin bir türevidir ve insan toplumunun kendini yeniden üretme mekanizmasının temelinde bulunur; ancak bilginin metalaşması "onun kolektif olarak üretilen ve 'amacı kendinde' bir içkin değer olarak görülmekten [değer-dışı biçim alanından] çıkıp, rekabet ve kar mekanizmaları içerisinde üretilen, piyasaya sunuşan ve tüketilen, araçsal değere sahip bir 'şey' haline gelmesi anlamını taşır (Vatansever ve Yalçın , 2016: 42)." Yirminci yüzyılın son çeyreğinde itibariyle emekle bilginin eşzamanlı olarak kapitalist metalar haline geldiği söylenebilir (Caffentzis, 2020). Akademik dünya bu ikisinin kesişme noktasında bulunur ve piyasanın tahrip edici etkisine maruz kalır (Vatansever ve Yalçın , 2016: 42).

Bilginin güncel kapitalizm içerisindeki sermaye ve meta olarak ikircikli konumu, akademik/bilimsel emeği de çelişkili bir pozisyona sokmuştur. Akademik emek, hem enformasyon kapitalizminin başat sermayesi olan bilginin (hammadde olarak) sahibi, hem de bir meta olarak (enformasyon haline gelecek) bilginin üreticisi konumundadır. Dahası, bu üretim faaliyeti kapitalist üretim ilişkileri içerisinde gerçekleştiği için, ürettiği şey üzerinde kontrol sahibi olamayan ücretli emek pozisyonundadır. Bu durumda, tuhaf bir şekilde, sahip olduğu sermayeyi (metalaştırılmaması gereken hammadde-bilgiyi) yeniden üretebileceği yaşamsal koşulları sağlayabilmek için, emeğini de, bu emeğin ürünü olan enformasyon-bilgiyi de meta olarak piyasaya sunmak durumundadır. Birer hayali meta olarak emeğini de, bilgisini de kapitalist metalar haline getirirken, bunu, kendisine ait olmayan bir işletmede gerçekleştirmek durumunda olduğu için, her ikisi üzerindeki kontrolünü kaybeder (Vatansever ve Yalçın , 2016: 42, 43).

P-M-M1-P1 döngüsüne geri dönülecek olursa döngü akademik emeğin ücret-

li emekçiye dönüşmesi ile başlar. Burada akademik emek kamu tarafından⁵ da özel işletme tarafından da istihdam ediliyor olabilir. P, akademik emeğin ücretlerine; laboratuvar, kitap, bilgisayar gibi üretim araçlarına; derlik, bina, oda gibi değişmez sermayeye yatırılır. M ise yukarıda belirtilen hammadde-bilgiyi ifade eder. Her hammadde emek nesnesi olmasına karşılık, her emek nesnesi hammadde değildir, emek nesnesi ancak daha önce harcanan emekle bir değişiklik geçirdikten sonra hammadde haline gelir (Marx, 2010: 182, 183). Hammadde-bilgi de böyledir. Bilimle uğraşan kişinin sahip olduğu hammadde-bilgi ilgili kişinin emeğinin süzgecinden geçmiş olan emek nesnesidir (Vatansever ve Yalçın, 2016: 43). Hammadde-bilgi, akademik emekçi tarafından enformasyon-bilgiye dönüştürülür. Bu süreç M-M1'i ifade eder. M1-P1 aşamasını ise enformasyon-bilginin fikri mülkiyet yoluyla piyasada alım satıma tabi olması ifade eder. Bilginin mübadele değeri P1'i verecektir. Sermayenin genişletilmiş üretimi bakımından bilgiye bakıldığında sermayenin daha önceki nesillerden aktarılan kolektif bilgiye el koymak suretiyle onu fikri mülkiyete dönüştürmesi sonucu sermaye birikiminin sağlandığı, sonrasında entelektüel teknoloji ile zihinsel ve fiziksel emeği kontrol altına alması örnek gösterilebilir (bkz. Jessop, 2007).

Yukarıda zikredilen kalemler sermayenin genişletilmiş yeniden üretiminin şemalaştırılmış bir tasvirini ve tekil kapitalistlerin yapısal olarak belirlenmiş birikim stratejilerini sunar. Ancak ortaya koyulan şema ve birikim stratejileri, sağladıkları açıklama avantajlarına rağmen sermaye ilişkisinin belirleyenlerinden bazılarını anlatı dışına atmaktadır. Bir başka deyişle kompleks bir ilişki olarak sermayenin genişletilmiş üretimi anılan hususlarla sınırlı değildir. Toplumsal ilişkilerin karmaşık düzlemi içinde rüşvet, seçim yardımları, ideolojik yeniden üretim için ayrılan pay, "yaratıcılık etkisi" gibi ana akım iktisat biliminin pek de dillendirmediği hususlar da yer alır.

Küresel ölçekli faaliyet gösteren sermayenin yeniden üretim süreci içerisinde bir ölçüde hukuki tanımının dışına çıkarak rüşvet olarak adlandırabileceğimiz kalem de önemli bir yer kaplamaktadır (Bahçe, 2009, 88-92). Hem anaakım hem de eleştirel yazın rüşvet hususunu irdelemiş (Jain, 2001:102, 103), ortaya çıkan külliyat da "yolsuzluk çalışmaları"⁶ başlığı altında toplanmıştır. Burada kullandığımız haliyle, rüşvet sadece yukarıda a şıkkı (üretken sermaye) olarak verilen durumda değil aynı zamanda b ve c şıklarında da devlet iktidarını kullanmanın bilimsel/meşru olmayan biçimlerinden birisi olarak karşımıza çıkar. Üretken sermaye ve özelleştirmeler esnasındaki rüşvet, maliyet kalemlerine tahvil olur. Bu durumlarda rüşvet asıl olarak realizasyon (M1-P1) sorunlarıyla ilgili olmakla beraber realizasyon (satım) meselesi dışında da görülür: Bir fabrikanın kaçak elektrik kullanması durumunda denetçilerin, işgücü ile ilgili sorunlarda iş mü-

5. Kamu emek sürecinin kapitalist meta üretim niteliği kazanması konusunda ayrıntılı bilgi için bkz. (Yönden Pehlivan, 2016).

6. Bkz. Tosun, M. Umur (2001), *Yolsuzluk Olgusuna Yönelik Yapılan Ampirik Çalışmalar Üzerine Notlar*, Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt 19, Sayı 2: 97-122.

fettişlerinin eksik primleri görmemesi için gerekli tedbirlerin ve benzeri durumların örnek olarak verilmesi mümkündür. Ancak c şıkkı için (örneğin orman arazilerinin şu ya da bu sebebe binaen özel mülkiyete tahvili esnasında) verilen rüşvetin maliyet kalemine girmesi koşulludur: İlgili idari işlemin gerçekleşmesi. Bir başka deyişle bu durumda –diğer durumların aksine- para sermayenin tahvil edilebileceği üretim unsuru henüz mevcut değildir ve bu süreçte sarf edilen para daha önce harcanmış emeğin (ölü emeğin) bir formu değildir. Her maliyet kalemi gibi rüşvetin de bilinebilir, tahmin edilebilir olmasına özen gösterileceğinden bu durumda verilecek rüşvetin de koşullu olması, sermayenin olası yatırıma bağlandığı sürenin olabildiğince kısa tutulması ve çoğunlukla da sermayenin kredi mekanizması üzerinden temin edilmesi gerekir ki somutta da olan budur (Nichols, 2015).

“Yolsuzluk çalışmalarının” gösterdiği gerçek rüşvetin kendisinin değil verilmesi sürecinin şikayet konusu oluşturduğudur (Tosun, 2001). Anılan durum özellikle yukarıda verilen “a” ve “b” şıkları için geçerlidir. Bu bağlamda “kötü rüşvet” ya maliyeti katlanamayacak boyuta getiren ya da “yatırım” hesapları yapıldıktan sonra gündeme gelen rüşvettir. Rüşvet konusunda kötü olan bir başka husus bu kalemin yeni riskler yaratacak olmasıdır. Anılan nedene binaen *en güvenli rüşvetin en tepedekilere ulaştırılan rüşvettir*. Rüşveti alanın sınıfsal konumuna gince, rüşvete konu olan meblağın miktarı niteliksel sonuçlar doğurur. Yeterince büyük bir miktar rüşvet, alanını (rüşvet yiyeni) edindiği “kazancı” kullanma tarzına göre, bir miktar para sermayenin temsilcisi konumuna sokabilecektir. Diğer yandan bu kimselerin temsil ettikleri miktarı doğrudan üretime sokmaları –genelde- beklenmez. Uygulamadan bu paranın faiz ya da gayri menkul yatırımlarına tahvil edildiği söylenebilir. Adı geçen konumları tutanlar, servet biriktirme biçimlerine bakarak lümpen burjuvazi olarak adlandırılabilir.

Rüşvet örneği sermayenin yeniden üretim sürecinin her daim hukuk alanı içerisinde gerçekleşmediği hususunu göstermektedir. Aynı saptama ideolojik yeniden üretim için ayrılan sermaye payıyla (ya da kamu kaynaklarının yönlendirilmesiyle bağlantılı değer miktarıyla) ilgili olarak da yapılabilir. Hukuk alanı ile sınırlı kalmayan ancak sermaye ilişkisinin yeniden üretimi sürecine girdiği için akademik yazını ilgilendiren ilişkiler alanının akademik emeği ilgilendiren yanı “ideolojik yeniden üretim” başlığı altında incelenebilir. Akademi en başından itibaren ideolojik yeniden üretimle ilgili çalışmaların bilimsel sıfatını kazanmasında en etkin mecraayı oluşturmuştur. Akademinin bu işlevinin zayıfladığı tarihsel konjonktürde akademisyenlerin toplumsal gelir içerisindeki paylarının düşeceği tahmin edilebilir.

Diğer yandan ilgili somut toplumsal formasyonlar içerisinde iktidar bloğunun üzerine tesis edildiği söylemlere yakın yorumlar yapan (“iyi”) akademisyenlerin –hepsi değilse bile- bir kısmı için hoş kariyer olanakları bulunmaktadır. “Hepsi değil” olmamasının bir sebebi yedek işgücü (yedek işçi ordusu) kavramında bulunabilir. Açık bir pozisyon için başvurması beklenen iş arayışı içerisindeki nüfusa

yedek işçi ordusu denir (Oğuz, 2018, 171-173). Bu ordu ne kadar büyürse işgücü üzerindeki denetim o kadar artacaktır. İktidar bloğunu oluşturan güçler hesabına bilgi üretmek için açık olan organik aydın pozisyonları rekabete tabidir (Yetiş, 2014: 222). Çevre üniversitelerin doktora derecesi verme kapasiteleri, akademik derecelerin verilmesi konusunda “verimli” olmayan kürsü sisteminin terk edilmesi olgusu ya da yurt dışı eğitim imkanları, hakim ideolojinin yeniden üretimi bağlamında düşünülürken bu husus dikkate alınmalıdır.

“İyi” akademisyenlere ayrılan “iyi” pozisyonları doldurmak isteyenler için üretilecek bilgi ve meşrulaştırılacak politikaların -verili söylemler içerisinde uygun yorumunu yapma yükümlülüğü bulunmaktadır. “En uygun yorum”u yapabilmek için geçerli bir takım liyakat ölçüleri bulunmakla birlikte (“bilim ve hukuk”-dışı yordamların genişletilmiş yeniden üretim çevrimi içerisinde -diğerlerine nazaran- ağırlık kazandığı toplumlarda) pozisyon kazanmanın yegane biçimi “liyakat” değildir. Bazen istihdamın en önemli koşulu “güven” olabilir. Bu durumda verili (hâkim) söylem içerisinde en iyi yorumları üretenler değil en çok güvenilebilecek olanlar ilerler. “Güven” ilişkisine tabi akademik emegın lümpen burjuvaziyle olan bağları güçlüdür. Bu tespit bir kural ihtiva etmese de küresel güncel durumu (neo-liberal/post-Fordist bilgi üretim sürecini) karşılıyor gibi gözükmektedir. Dahası, güven ilişkisi aracılığıyla yükselen akademik emek, akademi dışına çıkma temayülü gösterir. Akademi dışına çıkış, akademi içi idari pozisyonlara geçişle olabileceği gibi siyaset, gazetecilik, araştırma, şirket faaliyeti gibi seri farklı kariyer kulvarında da gerçekleşebilir. “Lümpen burjuvaziyle güven ilişkisine dayalı” münasebet belirli kurumlarda belirli okullardan mezun insanların aranmasının ardındaki sebepleri de verebilecektir. Kısacası, her durumda ideolojik yeniden üretim sürecinde iktidar için en iyi yorumları yapanlar ya da güven telkin edebilenler için iyi kariyer olanakları mevcuttur, bir kapı kapanır ise diğeri açılır, birinde olmaz ise ötekisinde bir ödül hep bulunur.

Emekçiler ve Yaratıcı Emek

Akademik emekçinin bir parçası olduğu bilgi/malumat işçilerinin toplumsal pozisyonunu, bireysel formasyonunu (bu bağlamda özgün niteliklerini) anlama sürecinde ilk ilgilenilmesi gereken husus kolektif emekçidir. Kolektif emek (bir bütün olarak emek) daha genel bir kategori olarak kendisinin münferit (sektör bağımlı) örneklerini açıklama sürecinde noktasını oluşturur. Emekçiler kazanmış oldukları geliri (bu gelirin en yaygın biçimi ücrettir) alarak onları yine başka emekçiler tarafından nihai hallerine kavuşturulmuş metalara harcarlar (Harvey, 2017: 30). Bu metaları çoğunlukla mülk edinirler, ancak kiraladıkları ya da başka bir sözleşmeye binaen kullandıkları da olur. İşçinin mülk edinme haline “üretken olmayan mülkiyet” (ya da tüketim mallarına malik olma durumu) denilebilir. Üretken olmayan mülkiyetin içine neler gireceği hususu teknik bir husus değildir. Üretken olmayan mülkiyete giren metaların listesi sınıf mücadelesinin ve bu mücadelenin biçimlendiği toplumsal koşulların bir ürünü olarak ortaya

çıkart (Mandel, 2011: 81). Bu bağlamda belirtilmesi gereken husus ücretin görelî yüksek olduğu durumlarda üretken olmayan mülkiyete giren metaların listesinin genişleyeceğidir (Marx, 2012: 325). Bilimsel, sanatsal ve sair ürünlerin tüketimi, dolayısıyla bu özgül metaların üretimi ile iştiğal eden insanların durumu da -büyük ölçüde- genişleme koşullarına bağılıdır. Üretken olmayan mülkiyete giren metalar içerisinde kültürel alana ait olanlarının listesi yaratıcı (ve bunun bir alt grubu olarak akademik) emeğin nitelikleri üzerinde doğrudan bir etkiyi haizdir. Söz konusu etkinin yordamını bilmek (yaratıcılığı yaratacak koşulları saptayıp suni olarak yaşam ortamlarında üretmek) neredeyse imkansız olmakla birlikte kültürel etkileşimin yapısal nedensellik bağlamında yaratıcılığa katkıda bulunduğu söylenebilir. Akademisyenlerin ürünlerinin özgül ve yaratıcı yanlarını girdi olarak kullanma kapasitesi olan ekonomilerde bu son husus uluslararası rekabet gücünün artırılmasında önemli bir faktördür.

Verili bir toplum ve zamanda üretken olmayan mülkiyeti gösteren listedeki daralma ya da genişleme sermayenin kazancı üzerinde doğrudan etki uyandıracığından, daha önce incelenen P-M-M1-P1 şeması örtük olarak sermaye ile emek arasındaki ilişkide yapısal çelişkiler bulunduğunu göstermektedir. Anılan çelişkiler birikimin, uluslararası işbölümünün ve güç ilişkilerinin dönemlerine bağılı olarak (Satılğan, 2014: 136), bazen doğrudan sınıflar arası açık gerilimlere (grev, lokavt, genel grev vs.) dönüşürlerken (Harvey, 2015: 136, 137) bazen de işe devamsızlık, kimlik problemleri ve buna bağılı talepler görüntüsünde tebarüz ederler. Aynı çelişkiler sınıf-içi gerilimlere de neden olurlar: Emeğin örgütlü olmadığı, iktidar vizyonunun bulunmadığı dönemlerde işçi sınıfı daha uygun (yani daha yüksek kazanç getiren ya da daha yüksek saygınlık içerdiği düşünölen) pozisyonlar için kendi içerisinde rekabete girer (Dikmen, 2017: 238). Bu rekabet; bezdiri (*mobbing*), istismar, nüfuz pazarlıklılığı gibi biçimler alabilir (Vatansever ve Yalçın, 2016: 155, 156). Gerilimler emekçiler arasında tebarüz etmediğinde de emeği doğrudan ilgilendirir ve emekçiler arası rekabetin unsurlarıyla birleşebilir. Emeğin toplumsal kazancı düştükçe akademik emekçiler arasında “proje peşinde koşma”, “dışarıda ders arama”, “şirketlerle danışman ya da emekçi olarak ilişki kurma” çabaları artar. Bunun yanı sıra ya da bununla beraber (fikir hırsızlığı dâhil) hırsızlık, irtikâp, rüşvet alma benzeri tavırlarda artış gözlemlenebilir.

Yaratıcı emek ve onun bir parçası olarak akademik emek toplumsal işçinin bir parçasıdır (Wayne, 2015: 28). İşçi sınıfı homojen değildir. “Yaşamak için emek gücünü satmak/satmaya çalışmak” yükümlülüğünü ortak/birleştirici nokta olarak tespit etmek suretiyle, sınıf içi ayrımları açıklamak için, çalışmanın yoğunlaştığı yere göre (kol emeği- kafa emeği); vasfa göre (vasıflı, yarı-vasıflı ve vasıfsız); gelire göre, denetimin biçim ve yoğunluğuna göre; teknik işbölümündeki yerine göre (denetim emeği-üretken emek) değışen çeşitli kriterler önerilebilir (Savran, 2015: 25 vd.). Ancak bütün bu farklılıklara rağmen şu husus unutulmamalıdır: Toplumsal üretimi toplumsal olarak birleşik bir emek kapasitesi gerçekleştirir

(Wayne, 2015: 28, 29). Yukarıdaki kriterlere göre biçimlenen farklı emek kapasiteleri metaların (dolayısıyla metalaşmış hizmetlerin) üretimine farklı yönlerden katkıda bulunurlar. Bu bağlamda bir montaj işçisinin kullandığı, boya, boya püskürtme cihazı, kurutma için kullanılan kimyasal bileşikler, kurutma dolabının kendisi, tasarımı, dağıtımı, konveyör, vidalar, iş elbiseleri, işçinin toplam üretimdeki yerini saptayan, üretimin miktarına karar veren, tasarımı yapan insanların emekleri -akademik emekçinin katkılarının bir bölümü buradadır-, emek sürecinde ya da dolaşımında karşılaşılan “sorunları” çözen emek, emegın yeniden üretim süreci içerisinde karşılaşılan sorunları çözen emek, emegın tabiyeti meselesini çözmek için kullanılan emek başta olmak üzere ideolojik yeniden üretim için sarf edilen çabaları kapsayan emek ve daha yüz binlercesi, bütün bu farklı emek kapasitelerinin boyutunu vermek için basit bir örnek işlevi görebilirler. Bugün basit bir metanın üretiminde yüzbinlerce emekçinin, binlerce farklı emek sürecinin çoğu kez piyasa dolayımıyla koordine edilen emegın toplumsal işbirliğini görmemek, görmekten daha zordur. Bir ürünün farklı üretim süreçlerine tabi başka ürün ve hizmetlerle birleşerek ortaya çıkmasının bütün süreçlerini kapsayan bu duruma üretimin toplumsallaşması durumu denilmektedir (Özdemir, 2008: 29; Wayne, 2015: 29). Toplumsallaşan üretimi toplumsal işçi (kolektif işçi) üretir (Davis, 2018: 74).

Üretimin toplumsallaşmasıyla ilişkili ama ona çelişik bir başka süreçten de bahsetmek gerekir. Üretim toplumsallaştığı ölçüde artı-değer üzerindeki hakimiyet ve kontrol de özelleşmekte, milyonlarca insanın artık emegi git gide az sayıda insanın çoğu kez özel mülkiyet kurumu aracılığı ile sağlanan denetimi altına girmektedir (Davis, 2018: 67, 68). Her durumda ele aldığımız somut işçi (ister püskürtme cihazının planlarını tasarlamış olan bilgi işçisi, ister cihazı tutan işçi, ister akademisyen, ister bilişim uzmanı, ister avukat ister gazeteci) ancak ve ancak emegın işbirliği bağlamında mümkün olacak olan toplumsal üretimi gerçekleştiren toplam emek gücünün küçük bir kısmını oluşturur. Bir başka deyişle, bireysel işçiyi üretim için gerekli toplam toplumsal emegın (emek gücünün) bir cüzü olarak düşününce, “yaratıcı emek”, “akademik emek”, “duygulanımsal emek”, “bilgi işçisi”, “kültür işçisi” gibi göstergelerin neye ve nelere gönderme yaptığını anlamak, bunların farklılıklar içindeki birliğini idrak etmek, bütün o farklı emek biçimlerinin artan karşılıklı bağımlılıklarını idrak etmek söz konusu olacaktır.

Yukarıda verilen koşullar altında toplumsal emegın, yeni emek süreçlerini içine alan; küçük burjuvazi gibi çelişik ve “büyük proleterya” (yüksek vasıf gerektirip eğitim süreci yaygınlaşmamış işleri yürüten işçiler) gibi istisnai pozisyonları da kapsayacak; özel mülkiyetin sunduğu denetime odaklanan, bir işçi sınıfı kavramı ile incelenmesi gerekmektedir. Söz konusu araştırma yöntemi akademik emegın konumunun saptanması sürecinde de etkin olmak durumunda olduğundan adı geçen kalemelerden çelişik ve istisnai pozisyonlara bakmak gerekmektedir. Çelişik pozisyonuyla küçük burjuvazi, sektördeki ortalama karı elde etmek için

değerlendirme sürecine sokulabilecek en küçük ölçekli sermayeyi temsil eden kimselerin toplumsal grubuna denk düşmektedir. Sermaye için geçerli minimum büyüklük ilgili sektörün, mekânın ve zamanın koşulları tarafından ön-belirlenen kar oranıyla (ortalama karın belirlenebildiği bir yoğunlukla) bağlantılıdır. Minimum büyüklüğün altında da ticaret yapılabilir. Ancak bu durumda karşımızda küçük burjuvazi değil, *esnaf* bulunacaktır. Esnaf küçük burjuvazinin aksine, sermaye için geçerli olan *ortalama kar oranlarını tutturma baskısı altında değildir*. Bunun yanı sıra esnafın geçimini sağlamak için kullandığı araçlar bir kül teşkil etmez. Oysa ki -bir kural olmasa da- küçük burjuvazinin işletmesi maddi ve maddi olmayan bir seri üretim unsuru arasındaki karmaşık ilişkiye -mülkiyet hakkına, bilginin temellüküne, eyleme tarzlarına (pratiklere), adetlere, somut üretim araçlarına, kişisel ilişkilere vs.- dayanacaktır. Küçük burjuvazi küçük çaplı bir işveren olarak karşımıza çıkabilir: Ancak bu pozisyonu dolduran kimseler büyük çaplı işçi çalıştırmayıp -çoğu kez- (bazen tasarım, bazen kültür/bilgi, bazen denetim emeği formunda) kendi emeğini de işin içine soktuğu için çelişkili bir sınıf konumunu işgal eder. Aynı pozisyonu dolduran kimseleri kendi emeklerini işin içine soktukları durumlarda söz konusu emek gücü potansiyelinin satıcısı değildirler. Bunlar satıcı olmadıkları için işçi sayılmaz ve burada emek gücü potansiyeli satılarak kullanılmadığı için artı-değer temellükünün hesabı yapılamaz. Küçük burjuvazinin denetlediği üretim araçları büro ya da makine (örneğin yansılanım -ultrason- makinesi) gibi maddi unsurlar içerdiği kadar teorik, soyut, kavramsal nitelikler de gösterirler. Aynı şey "büyük" burjuvazi için de geçerlidir ancak onlar bu kapasiteyi yalnızca çalıştırdıkları işçiler tarafından üretilen artı-değeri temellük etmek için harekete geçirirler.

Kendi emeğini kullanan ama onu satın almadığı için sömüremeyen hukukçu-akademisyenin bir avukatın sahip olduğu üretim araçlarını onun bürosuna indirgeyebilir misiniz? Danışmanlık yapan bilgisayar mühendisi-akademisyen bir kimsenin teknik bilgisi maddi olmayan bir üretim aracı olarak işlev görmeyecek midir? Yoksa bunu (kavramsal ve kuramsal bilgiyi) üretim aracı olarak görmek yerine, vasıflı emeğin potansiyellerine mi dâhil etmek gerekir? Bu soruların cevabı ilgili akademisyenin kendisinde değil üretim ilişkileri içerisinde doldurduğu nesnel pozisyonla bağlantılıdır. Avukat ya da doktor akademisyen kendi hesabına çalıştığında, bilgisini, üretim aracı, bir başkasının yazihanesinde ya da polikliniğinde işçi olarak çalıştığında vasıflı emek kapasitesi olarak düşünmek mümkündür (Savran, 2015: 39). Akılda tutulmalıdır ki kendi hesabına çalışan akademisyen pek çok durumda bilgisini diğerlerinin emeğini büyük ölçekte kontrol ve temellük edebilecek bir sisteme dönüştüremez. Dönüştürür ise/dönüştürebilir ise buradaki maddi olmayan (teorik) üretim araçları onun konumunu "küçük" burjuvaziden "büyük" burjuvaziye doğru kaydıracaktır.

Emek süreci içerisinde emeğin denetimi/kontrolü, emek gücünün kullanım değerinin (artı-değer) toplumsal açıdan kabul edilebilir verimlilik standartlarının-

da açığa çıkmasının en belirleyici yoludur (Braverman, 2008: 122, 123). Emek süreci içerisinde kontrol edemediğiniz işçinin çalışması kabul edilebilir verimlilik standartlarında değer yaratamayabileceği gibi dolaşım sürecinde ortaya çıkabilecek sıkıntıları önlemek için gerekli tedbirleri almadığımız ürün de tüketim noktasına varamayabilir (Braverman, 2008: 118). Çelişik pozisyonlarda istihdam edilen emegın önemi bununla da sınırlı değildir. Rekabet koşulları altında üretimi önceden belirlenemeyecek bir diğer husus yaratıcılıktır.

Emegın yenilik oluşturan ve hesaplanamayan çeşitli sorunlar karşısında biçimlenen yaratıcı kullanım değeri gelişmiş meta ekonomilerinde rekabet baskısı altında belirleyici sonuçlar üretecektir. Bu nedenle yaratıcı potansiyel taşıyan nitelikli işgücünün üretimi ve yeniden üretimi hususları standart mavi yakalı işçilerin tabi olduğu basınçlardan farklı basınçlara tabidir. Genel olarak bakıldığında işçi bir bütün olarak emegi üzerindeki iktidarını –olabildiğince– sermayeye bırakmaya zorlanır. Fakat yine de işçi çalışma potansiyeli üzerinde –duruma göre az ya da çok– bir miktar denetimi elinde tutar (Wayne, 2015: 32). Yaratıcı emek söz konusu olduğunda, ilgili emekçinin “kendi çalışma potansiyelleri üzerinde denetimi elde tuttuğu” kısmın, “standart üretim süreçlerinde yer alan” işçinin elinde tuttuğundan daha fazla olması, genel bir kural olarak karşımıza çıkmaktadır (Vercellone, 2007: 31). Bir başka deyişle, yaratıcı emek süreçlerinde (M-M1), emegın kendi ürünü üzerindeki denetimi, mavi yakalılarda olduğu ölçüde kısıtlanamaz. Çoğu kez yaratıcı emek kapsamında yetiştirme sürecinde ve akademik emek kapsamında eğitim faaliyetinde bulunan unsurlarla toplumsal olarak belirlenen bir husus olan yaratıcılık unsuru çelişik pozisyonların ortaya çıkmasında esaslı etkenlerdendir. Aynı saptama tamamlanmış ürüne mündemiç emegın gerçekleşme süreçlerinde (M1-P1) ve para sermayenin meta formuna geçişinde (P-M) de geçerlidir.

Akademik emekçilerin de aralarında bulunduğu yaratıcı emek türleri geniş bir çerçeveden bakmak ve bir ihtiyat akçesi koymak kaydıyla “bilgi emekçileri/ işçileri” olarak da adlandırılmıştır (Wayne, 2015: 31). Bu grup üyelerinin küçük bir kısmı küçük burjuvazinin sularına girebilecekken, başkalarının da emeklerini temellük edebilme konumu ve becerisinde olan daha da küçük bir kısmı küçük burjuvaziye ayrılmış sınıf konumlarını terk ederek “yukarılara doğru” seyredebilirler⁷. Ancak çoğunluğu –bazı durumlarda yüksek ücretlere mahzar olarak– işçi konumunda kalır. Dahası da var: Adı geçen gruba ait ayrıcalıklar zaman içerisinde vasıfsızlaşmanın getireceği erozyona tabi olacaktır (Hall, 2020). Yirminci yüzyılın hemen başında üzerine şarkılar yazılan katiplerin, yetmişler boyunca kız isteme vakalarında istenilir durumda olan mühendis, avukat ve doktorların, doksanlarda revaçta olan senarist, işletmeci ve reklamcılarının ve iki-binlerde yıldızları parlayan bilgisayar mühendislerinin günün koşullarına göre değişen ko-

7. 2001 senesinde The Times gazetesinde yer alan bir habere göre Oxford’da otuzu aşkın öğretim üyesinin birer multimilyoner olduğu açıklanmıştır (Evans, 2007: 9).

numları emek gücüne içkin bir ilke olarak vasıfsızlaşma eğilimi ile açıklanabilir. “Vasıfsızlaştırma” eğilimi “ikame edilebilirlik”le birlikte ilerleyen bir süreç olup, yedek işçi ordusunun büyümesiyle sonuçlanır (Yücasan-Özdemir, 2020: 39).

Bilgi emekçisi olarak da adlandırılacak pozisyonları dolduran kimselerin yegâne olmasa da temel faaliyeti düşüncenin işlenmesi ve yayılmasıdır (Wayne, 2015: 32). Sınıflı toplumsal formasyonlarda düşüncenin belirli bir sınıf hesabına işlenmesi ve yayılması işlevi yeni değildir (Marx ve Engels, 2015: 72). Bu işlev çok geniş bir alanda gerçekleşir. İşleme ve yayma faaliyeti uyarınca hangi işler bu eylemlerin kapsamına girer? Bu soruya verilebilecek yanıtlar bir buzdolabı markası için yaptığımız çizimden, verili hukuk normlarını bir olaya tatbik etmeye; toplumsal ilişkilerin haritasını çizmekten, belirli bir grup insanın dar menfaatini bütün toplumun menfaati gibi göstermeye; örgütlü emeğin temsil edildiği yapılar hesabına bilgi üretmekten uyumsuzluk çözümüne kadar çok geniş bir yelpazeyi kapsar. Sermaye döngüsü üretim süreci ile sınırlı değildir. Ürünlerin dolaşımı, satımı, satım sırasında ortaya çıkan uyumsuzlukların öngörülebilir şekilde çözümlenmesini, tüketimini ve pratik amaçlarla ya da yüksek kültürel içerikte tüketimini kapsar (Wayne, 2015: 35). Sermaye döngüsünün tamamen kapanması bir sonraki döngünün başlamasının ön koşuludur.

Sermaye açısından sorun, genişletilmiş yeniden üretim sürecinin –rüşvet, irtikâp, korkutma, dolandırıcılık gibi durumların da içinde bulunduğu- bir seri yasal ya da gayri kanuni sürecin dâhil edilmesiyle karmakarışık şekilde gerçekleşiyor olmasıdır. Anılan karmakarışıklık durumu sermaye döngüsünün kesintiler, boşluklar, kopmalar, krizlerle dolu bir serüvene dönüşmesine yol açar (Harvey, Marx, 2017: 39). Üretimin küreselleşmesi anılan karmakarışıklık durumunu daha da öteye götürmüştür (bkz. Satılğan, 2014: 132-138).

Aralarında akademisyenlerin de bulunduğu, bilgi emekçisi olarak adlandırılan grubun varlık sebeplerinden birisi de hemen yukarıda belirtilen karmakarışıklık durumudur. Bu grup gitgide karmaşıklaşan sermaye döngüsünün tamamlanması sürecinde –pek çok durumda- eşgüdümçü/koordinatör görevi üstlenir ve sermaye dolaşımını hızlandırıcı işlevler edinir (Fuchs, 2014: 163). Döngünün içerdiği lojistik, kültürel (ideolojik), hukuki, siyasi, teknolojik sorunlar yeniden üretim şemasının basitleştirdiği gerçek insani ilişkiler alanını boydan boya kaplayarak, realizasyon süreçlerinde (sermayenin döngüsünde) mavi yakalı işçilerin üretimdeki rolleri kadar önemli rolleri olan bilgi işçilerini öne çıkarırlar.

Yukarıda çizilmeye çalışılan tabloyu daha da karmaşıklaştıran bir diğer husus *maddi olmayan malların* (bilgisel ya da duyumsal metanın ya da yukarıda tartışıldığı haliyle hayali metanın) üretimi ve tüketimiyle gündeme gelir. Bunlar tüketilmekle bitmeyen mallardır (Wayne, 2015: 36, 37). Bilgisayar programlarından internet şovlarına, şiirlerden dava çözümlerine kadar meta üretimine benzeyen ancak ürünü açısından nihai tüketim anının saptanamadığı bu kalemlerin kapitalist üretim ilişkilerinin eşitsiz gelişimi ve eşitsiz derinleşmesi sürecindeki

etkileri, patentler ve marka hakları başta olmak üzere pek hukuki vesaitin artan ölçekte harekete geçirilmesi üzerinden gözle görünür hale gelmiştir. Tüketilmekle bitmeyen ve maddilikleri müphem olan maddi olmayan malların bir diğer özelliği de paylaşılabilir olmalarıdır. Söz konusu başlık altına giren yaratılar internet üzerinden paylaşılabilir ve paylaşılmaları durumunda da paylaşan kaynağın mülkiyetinde azalma meydana gelmez. Bu son durum, metalaştırılmaya çalışılan içeriğın özel mülkiyete tabii klasik metaların durumuyla tam bir zıtlık ilişkisi içerisinde belirmesi sonucunu doğurur (Caffentzis, 2014: 94). Teknoloji geliştikçe söz konusu zıtlık artar. Zıtlığın/çelişkinin yoğunlaşması, karşı yönde bir hareketle, metalaştırıcı düzenlemelerin ve ideolojilerin artan ölçekte devreye girmesi durumuyla cevaplanır. Akademi emekçileri dahil, bilgi işçilerinin yaratıcı faaliyetinin sermaye talepleri doğrultusunda metalaştırılması, çelişik sonuçlar doğuran maddi olmayan malların metalaştırılması sürecinde daha yoğun kullanılmaya başlanır.

Gelinen noktada cevabı birbiriyle bağlantılı iki soru ortaya çıkmaktadır. Söz konusu sorular akademik emegın konumu ile doğrudan bağlantılıdır. Birinci soru “Doğrudan artı-değer üretimine odaklanan kimselerin yaptığı işlerle doğrudan artı-değer üretimi içermeyen toplumsal olan durum, edim ve pratiklerin sınırlarının buharlaştığı bir ortamda, her türlü faaliyetin üretim süreci ile bağlantılı hale geldiği bir yerde, kafa-kol emeği ayrımının anlamsızlaştığı söylenebilir mi?” şeklinde biçimlendirilebilecektir. Bu birinci soruya olumlu yanıt verenlerin ürettiği bir yan soru ise şu biçimde formüle edilir: “Marx artı değer üretmeyen işçinin de aynı belirlenimlere tabi olduğunu söylemiyor muydu?” İkinci soru: “Üretimin toplumsallığının aldığı yeni boyutlar, uluslararası işbölümünde sermayenin artan hareket kabiliyetinden kaynaklanan dönüşümler, sermayenin yeniden üretim süreçlerinin (rüşvet, irtikap, yasa-dışı metalar gibi) hukuk dışı pratikleri, maddi olmayan malların yarattığı sorunlar, buna bağlı olarak kültür endüstrisinin muazzam gelişimi, üretim süreçlerinin mekânsal dönüşümünden kaynaklanan problemler ve sair dönüşümün değer üretiminin yapısında niteliksel bir değişiklik meydana getirmiş midir?”

Üretimin eşgüdümünün rekabete dayalı ilişkiler bağlamında piyasalar üzerinden yapıldığı ve üretimin kontrolünün ve üretilen toplam toplumsal değerin paylaşımının özel mülkiyet üzerinden gerçekleştirildiği durumlarda her iki sorunun cevabının da olumsuz olduğu söylenebilecek, üretimin artan toplumsallaşması, üretim organizasyonunun değişmesi ve sermayenin dolaşım hızının artması ile ortaya çıkan nicel değişikliklerin kendiliğinden niteliksel bir dönüşümle sonuçlanmadığı ifade edilebilecektir. Yukarıdaki sorulara beden veren “ karmaşıklaşma” kapitalist üretim ilişkilerinin -artmak ve yoğunlaşmakla birlikte- değişmeyen bir unsuru olarak bulunmakta; verimlilik artışıyla beraber artı-değere el koyma problemlerinin çözümünde yaratıcı emegın (düşünce işleme ve yayma faaliyetiyle uğraşan insanların üretken faaliyetinin) payının artmasına sebep olmaktadır

(Caffentzis, 2014: 97).

Kuramın yaratıcı emeği ilgilendiren gelişim çizgisi de bu nedenle yeni değildir. İkinci Dünya Savaşı öncesinde Gramsci de bu mesele ile ilgili ürünler vermiş, düşünürü ait entelektüel kavramı da kısmen bu bağlamda geliştirmiştir (Özdemir vd, 2022: 296). Gramsci'nin entelektüeli, diğerlerinden daha bilgili olduğu için değil düşünce yayma ve işleme işlevini yerine getirdiği için bu adı alır (Gramsci, 2010: 373). Entelektüeli ürünlerini satma ya da piyasa dinamikleri bağlamında şekillendirme zorunluluğu altına sokma becerisi gösterebilen sistemler onları organik entelektüellerden (belirli bir sınıftan çıkarak -ya da o sınıfın mücadelesine bir şekilde dahil olarak- o sınıfın toplumsal ve üretimsel yaşamıyla doğrudan bağlarını koruyan, o sınıfın kendi hakkındaki birikimini, sınırlarını ve hedeflerini bir ölçüde biçimlendiren bilgi işçileri) geleneksel entelektüellere (yani işbölümündeki dönüşümler, yeni sınıf fraksiyonlarının ortaya çıkması gibi bir seri neden ve "imkana" binaen sınıf mücadelesinin dinamiklerinden kopan entelektüellere) dönüştürür (Gramsci, 2010: 373-401).

Düşüncelerin ve anlamların işlenmesi, belirli toplumsal durumlara adapte edilmesi ve başka suretlerde yayılması için *gerekli emek sürecinin özgüllükleri* bulunmaktadır. Bu tür üretim süreçleri mavi yakalıların tabi olduğu süreçlerden daha özerk ve bağımsız çalışma koşulları gerektirir (Caffentzis, 2014: 102). Üniversitelerde eğitim ve araştırma hizmetlerinin üretim sürecinde istihdam edilen emeğin özgün nitelikleri bu noktada bulunmaktadır. Metaların üretim süreçlerinde istihdam edilen işin standartlaştırılması, parçalarına ayrılması (işbölümü) pratikleri ve bunlara eşlik eden sürekli denetim durumu, yaratıcı emeğin kullanılması neticesinde ortaya çıkan faaliyete doğrudan tatbik edilemez (Caffentzis, 2014: 102, 103). Aynı şey yaratıcı emeğin eğitim süreçlerinde de karşımıza çıkar. Yaratıcılık standart eğitimle standart şekillerde üretilebilecek bir çıktı olmaktan uzak bir insan vasfı olarak formel eğitim alanının ötesinde emeğin (aile, oyun, sokak gibi doğrudan denetimi zor olan) yeniden üretim alanındaki ilişkilerin, pratiklerin, tavırların toplam ürünü olarak biçimlenir.

Yaratıcı faaliyet disiplinler arasına sokulan yapay ayrımların aşılması suretiyle gelişebilir. Ancak her durumda emekçinin geleneksel bilgi edinme tekniklerini uygulaması gerekecektir. Bu çerçevede, bir kitabın bilgisayar teknolojisi yardımı ile belirli kelimelerinin aranması suretiyle okunmasının mümkün olmadığını belirtmek yeterlidir. Aynı şekilde, belirli eğitim süreçlerini koşulları belirlenmiş ve sertifikalandırılmış hale getirmekle emekçinin vasfının artmayacağı hususunu hatırd tutmak gerekir. *Kapital* isimli çalışmanın üç cildine altı, *Ulusların Zenginliği*'ne bir buçuk ayını verdi diye insanlara sertifika verilemeyeceği gibi adı geçen eserler sadece belirli bir çalışma alanı ile -örneğin iktisatla- ilgilenen insanlara mahsus hale de getiremez. Önemli bir kısmı akademik emekçilerin de uhdesinde bulunması gereken, yaratıcılık, entelektüel birikim, alanla ilgili deneyim, analitik okuma, yorum kabiliyeti gibi hususlar gerektiği anda ilgili emekçiye aktarılamaz, çok yönlü uzun bir çalışma faaliyetinin denetlenemeyen çıktıları

olarak insani iletişimler dünyasına ait kalır.

Düşünce içeriği, yaratıcı emegın yer aldığı ortamın maddi ve manevi zenginliği ve ilgili emekçinin ruhsal durumuyla sıkı sıkıya bağıntılı bir sürece bağılı olarak biçimlenir. Söz konusu emekçinin potansiyellerinin gelişimi ve buna bağılı olarak akademik emegın *sermaye için kullanım değeri üretebilecek hale gelmesi* standartlaştırılması zor bir eğitim süreci içinde ruhsal ve fiziksel performansın artırılmasına bağılıdır. Anılan nedenlere binaen yaratıcı emek türleri gerektiren pozisyonları dolduran emekçilerin -aksi yöndeki eğilimlerin her daim bulunmasına rağmen- ikame edilebilirlik düzeyleri düşüktür. “İkame edilebilirliğin”, ders içeriklerinin standartlaştırılması, emekçinin içinde bulunduğu ortamın genel ideolojinin denetimi altına sokulması ve çalışma alanlarının aşırı bölümlenmesiyle sağlandığı durumlarda (Caffentzis, 2014: 105, 106) akademik emegın, toplumun beklenmedik koşullar altında a-tipik gerilimlere girmesi durumunda göstermesi beklenen yaratıcı ve üretken pratikler geliştirmesi önünde esaslı engel oluşturur (Dyer-Witheyford, 2014: 377). Bu sermayenin karşılaştığı bir çelişkiyi ifade eder, sermaye hem yaratıcılığa ihtiyaç duyar hem de onu bastırmak için politik mecburiyetleri haizdir, zira özerklik ve bağımsızlık arttıkça yeni ölçüt ve hiyerarşileri belirlemek zaruri hale gelir (Toscano, 2014: 359).

Diğer yandan, artan bilgi birikimi ve rekabet altında biçimlenen yeni üretim teknikleri nedeniyle vasıfsızlaştırma eğilimlerinin yavaşladığı ve ikame edilebilirliğin düşük olduğu durumlarda söz konusu kategoriye giren işlerin sermaye için maliyeti yüksek olabilir. Çok sınırlı bazı durumlarda söz konusu emekçinin kazancı sermayenin karından da karşılanabilir. Bu nedenle sermaye emek gücünü sürekli vasıfsızlaştırıcı dolayısıyla ikame edilebilirliğini artırarak denetim ve maliyetini düşürücü basınçlar altında tutar (Braverman, 2008: 402-404). Rekabetin ve birikim rejiminin gayrı-şahsi etkisiyle biçimlenen bu süreç, teknoloji (örneğin, yapay zekâ uygulamaları yaratıcı emegın ikame edilmesi sürecini hızlandırmaktadır), eleştirel düşüncenin pratikleşmesi (yani bütünü ele almaktan, dolayısıyla sistemi düşünmekten uzaklaşarak mikro düzeye gerilemesi) gibi süreçlerle desteklenir (Caffentzis, 2014: 105). Ancak, akıllı sınıfların, tahtaya görüntü yansıtma tekniklerinin, ses yükselticilerinin oluşturduğu bir sınıf kendiliğinden eğitim çıktısı yaratamaz. Yapay zekâ senaryo yazım süreçlerinde kullanılsa bile edebi birikim bilgisayarla sağlanamaz. Ve her durumda -araba üretiminde çalışan bir işçinin iş-zaman etüdüne tabi çalışması durumunda olduğunun tersine- yaratıcı emegın faaliyeti sırasında gerekli olan çalışma için tam denetim tatbik edilemez. Yaratıcı emek pozisyonları için gerekli birikimi edinmek ve bu birikimle *bir ölçüde* bağıntılı yaratıcı çözüm üretme kapasitesini geliştirmek için uzun ve kuralları kolay kolay mutataştırılamayan ve denetlenemeyen bir eğitim almak gerekliliği ortadadır. Bir başka deyişle, bir kısmı sürekli vasıfsızlaşma eğilimine tabi olsa da yaratıcı emegın gitgide karmaşıklaşan üretim ilişkileri alanında önceden görülemeyen sorunların çözümünde oynadığı rol azaltılamaz.

Mutlak artı değerin temellükü zaman ölçümüne dayalı olduğu için, bilgi üre-

timini gerçekleştiren emeğin ürettiği değer hesabında işe yaramayacağı; böylece, bilgi-metanın üretiminde etkin kapitalist denetim ile mutlak artı değer üretimine odaklanmış kapitalist denetim arasında herhangi bir ilişki olmadığı ve bu durumun değer yasasında bir krizin ortaya çıkmasına sebep olduğu iddia edilmiştir (Vercellone, 2007: 30). Yaratıcı emeğin özerklik ve bağımsızlık özellikleri nedeniyle ortaya koyulan bu iddialar toplumsal emekçinin kullandığı bilginin her dönem bu özellikleri gösterdiğini göz ardı ettiği ve teknolojiyi bağımsız değişken olarak ele aldığı için geçerli gözükmemektedir. Öncelikle, maddi malların üretim süreci de doğrudan üretim sürecinde edinilmeyen pek çok yaratıcı müdahale gerektirir. Ayrıca, yaratıcı emeğin yoğun olarak kullanıldığı sanayilerde sömürülen yaratıcı emekte önemli olan husus epistemik değerinden bağımsız olarak mübadele değeri üretebilmesidir (Caffentzis, 2014: 97). Herhangi bir metanın değeri olabilmesi için “herhangi bir boyuttaki insan ihtiyacını karşılaması gerekmektedir. Bu ihtiyaçların doğası, örneğin sindirimden ya da hayalden kaynaklı olsun ya da olmasın, birbirinden farklıdır (Marx aktaran Caffentzis, 2014: 97).” İkinci olarak, yaratıcı emeğin tamamen ölçülemez ve kontrol edilemez olduğu iddiaları da tartışmaya açıktır zira emek-zamanın kontrolü ve üretim artışlarının belirlenmesi montaj hattındaki gibi olmasa da, yine de rutin olarak geçici son tarihli eyleme özgü sözleşmeler mevcuttur (Caffentzis, 2014: 97). Akademik emekçi de sıkça bunlarla karşı karşıya kalır, tezleri bitirmek için son tarihler ve her sene sözleşme yenilenmesi için performans kriterleri bunlardan sadece bazılarıdır. Saat-zaman ile emek-zaman bir ve aynı şeyler değildir. Saat zamanın terimlerine çevrilemediği durumlarda emek-zamanın karşılaştırılmayacağı iddiası değer teorisi açısından anlamsızdır, onu geçersizleştirmez (bkz. Caffentzis, 2014: 98, 99). Son olarak yaratıcı emeğin eğitimi için harcanan sermaye, ürüne aktarılan değişmez sermayeye benzer olarak ortalama emek zamana ek değer ile eder (Caffentzis, 2014: 99). Son kertede yaratıcı emek ve yaratıcı emek sürece tüm özgüllüklerine rağmen değerden bağımsız bir ürün ortaya koymaz.

Sonuç

Gelinen noktada müteakip saptamaları yapabiliriz: Emekçiden bağımsızlaştırılarak ayrı bir üretim faktörü haline getirilmeye çalışılan bilgi, neo-liberal düzenlemeler döneminin ütopyasıdır. O geçmişte de günümüzde de toplumsal emekçinin işlevi ve emeğin toplumsallığının bir sonucudur. Bilgi ve yaratıcılık ne emekçiden soyutlanabilir ne de tatbik edildiği şeyden ayrı düşünülebilir. Entelektüellerin/akademisyenlerin/bilgi işçilerinin nispi ve değişken özerklikleri sermaye döngüsünün karmakarışıklığından (önceden tahmin edilemezliğinden), bilginin uygulanması süreçlerinin standartlaştırılmamasından, bu sayılanlarla bağlantılı yaratıcılık ihtiyacından ve benzeri sebeplerden kaynaklanmaktadır. Yaratıcılık ve bilgi emek gücünün vasfıdır öyleyse; şeyleştirilmesi ve bağlamından kopartılması anlamında yabancılaştırılması süreci ise yeni değildir. Yaratıcı

emeğın sağladığı kullanım değeri bir parçası olarak bilgi, basit ve sabit bir araç olmayıp her tatbikinde yorumlanması, uyarlanması, değiştirilmesi gereken bir potansiyeldir. Sermaye birikiminin ve buna bağılı (uluslararası boyutları olan) güç mücadelelerinin sürekliliğı, sadece metaya mündemiç (emek sürecinde araçsallaştırılan) bilginin değil, kapitalizmin ilgili mekânsal ve zamansal durumunda mevcut toplumsal ve özel yapılanmaların, edimlerin, pratiklerin gerektirdiğı bilginin de sürekli dönüştürülmesini gerektirir. Bütün bu sayılanlar standartlaştırılmadığı ölçüde, akademik emegın de standartlaştırılması –aksi yöndeki eğilimlere rağmen- ve yoğun denetime tabi tutulması ve buna dayalı olarak (işletme, sektör ya da ulusal ekonomi boyutunda) rekabet gücü kazanılması imkânsıza yakın derecede zordur. Anılan nedenlerle akademik emegın ve ürünlerinin içerisinde biçimlendiğı ortam, uluslararası işbölümünün yapılandırıcı etkilerinin ve ilgili toplumların bu etkiler karşısındaki örgütlülük düzeyinin kesişme noktasında ortaya çıkan gerilimler üzerinden belirlenir.

Kaynakça

- Akbulut, Ö. (2013) "Bir Orta Sınıf Fetişizmi Olarak Eğitimin Üretimi", <https://www.milliyet.com.tr/yazarlar/dusunenlerin-dusuncesi/bir-orta-sinif-fetisizmi-olarak-egitimin-uretimi-1757032>. (10.06.2020).
- Althusser, L. (2004) *Yeniden Üretim Üzerine* (çev. I Ergüden), İstanbul: İthaki Yayınları.
- Althusser, L. (2014) *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları* (çev. A Tümertekin), İstanbul: İthaki Yayınları.
- Bahçe, S. (2009) (der.) *Global Privatization and Its Impact*, London: Nova Science Publishers, 87-101.
- Bonefeld, W. (2014) "Kapitalist Birikim ve Özgür Emek", *İlkel Birikim Sermayenin Kaldırıcı* (der. Ö. Göztepe) (çev. D Saraçoğlu), Ankara: NotaBene Yayınları, 65-89.
- Braverman, H. (2008) *Emek ve Tekelci Sermaye* (çev. Ç Çıdamlı), İstanbul: Kalkedon Yayınları.
- Brennan, T. (2014) "Zihin Emegi", *Bilişsel Kapitalizm! Eğitim, Dijital Emek* (der. M. A. Peters ve E. Bulut) (çev. D Saraçoğlu), İstanbul: NotaBene Yayınları, 51- 72.
- Caffentzis, G. (2008) "A Critique of Commodified Education and Knowledge" <https://www.scribd.com/document/212853511/Caffentzis-A-Critique-of-Commodified-Education-and-Knowledge>. (18.05.2020).
- Davis, M. (2018) *Eski Tannılar Yeni Bilmeceler: Marx'ın Kayıp Teorisi* (çev. Ş Alpogut), İstanbul: Yordam Kitap.
- Dikmen, A. A. (2017) *Makine, İş, Kapitalizm ve İnsan*, İstanbul: NotaBene Yayınları.
- Dyer-Witherford, N. (2004) *Siber Marx Yüksek Teknoloji Çağında Sınıf Mücadelesi* (çev. A Çakıroğlu), İstanbul: Aykırı Yayıncılık.
- Evans, G. R. (2007) *Akademisyenler ve Gerçek Dünya* (çev. E Kılıç), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Fuchs, C. (2014) *Social Media A Critical Introduction*, Sage
- Gürüz, K., Şuhubi, E., Şengör, A., Türker, K., ve Yurtsever, E. (1994) *Türkiye'de ve Dünya'da Yüksek Öğretim, Bilim ve Teknoloji*, İstanbul: TÜSİAD.
- Gramsci, A. (2010) (der.), *Gramsci Kitabı Seçme Yazılar 1916-1935* (çev. I Yıldız), Ankara: Dipnot Yayınları, 373-401.
- Hall, R. (2018) "On the Alienation of Academic Labour and the Possibilities for Mass Intellectuality", <https://www.triple-c.at/index.php/tripleC/article/view/873>. (29.05.2020).
- Hardt, M., ve Negri, A. (2011) *Çokluk İmparatorluk Çapında Savaş ve Demokrasi* (çev. B Yıldırım), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Harvey, D. (2015) *Sermayenin Sınırları* (çev. U Balaban), İstanbul: Yazılama Yayınevi.
- Harvey, D. (2017) *Marx, Sermaye ve İktisadi Aklın Cinneti* (çev. E Soğancılar), İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Hessen, B. (2019) *Newton'un Pricipia'sının Toplumsal ve İktisadi Kökleri* (çev. Ü Şenesen), İstanbul: Yordam Kitap.

- Jain, A. K. (2001) "Corruption: A Review", *Journal of Economic Surveys*, 15 (1), 71-116.
- Jessop, B. (2003) "Capitalism, the Regulation Approach, and Critical Realism" <https://www.lancaster.ac.uk/fass/resources/sociology-online-papers/papers/jessop-capitalism-regulation-realism.pdf>. (30.11.2021).
- Jessop, B. (2007) (der.) Reading Karl Polanyi for the Twenty-First Century Market Economy as a Political Project, Basingstoke: Palgrave, 115-134.
- Lipietz, A. (1977) *Mirages and Miracles The Crises of Global Fordism*, London: Verso.
- Mandel, E. (2011) *Marksizme Giriş* (çev. B Tanatar), İstanbul: Yazın Yayıncılık.
- Marx, K. (2010) *Kapital I. Cilt* (çev. M Selik, E Özalp), İstanbul: Yordam Kitap.
- Marx, K. (2012) *Ücretli Emek ve Sermaye Ücret Fiyat ve Kar*, Ankara: Sol Yayınları.
- Marx, K. (2012) *Kapital II. Cilt* (çev. M Selik, E Özalp), İstanbul: Yordam Kitap .
- Marx, K. (2018) *Kapital III. Cilt* (çev. M Selik, E Özalp), İstanbul: Yordam Kitap.
- Marx, K., ve Engels, F. (2015) *Alman İdeolojisi* (çev. S Belli), Ankara: Sol Yayınları.
- Negri, A. (2014) (der) Çokluğun Emeği ve Biyopolitikanın Dokusu *Bilişsel Kapitalizm! Eğitim, Dijital Emek* (der. M. A. Peters ve E. Bulut) (çev. D Saraçoğlu), İstanbul: NotaBene Yayınları, 11-30.
- Nichols, P. M. (2015) "The Good Bribe", *UC Davis Law Review*, 49 (647), 647-683.
- Oğuz, S. (2018) "Marx Yeniden: Yedek İşgücü Ordusunu İncelemek Üzerine Kısa Bir Not", *Mülkiye Dergisi*, 42 (1), 171-173.
- Özdemir, A. M. (2008) *Sözün Mülkiyeti Hukukun Ekonomi Politikası*, Ankara: Dipnot Yayınları.
- Özdemir, A. M. (2014) (der.) *Kolektif Emperyalizm*, Ankara: İmge Kitabevi, s. 29-92.
- Özdemir, A. M., Saygılı, A., Zabunoğlu, H. G., Akyıldız, N., Ketizmen, M., Demirli, A., Aykut, E., Türkoğlu Karacaova E. N., Uğurlu, G., Şahin, O. G. (2022) *Genel Kamu Hukuku Kuramsal Yaklaşım*, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Özüğurlu, M. (2009) "Taşeronlaşma, Güvencesiz İstihdam Ya Da 'Hayatta Dikiş Tutturamama' Halleri Üzerine", *Memleket Siyaset Yönetim*, 4 (9), 122-128.
- Polanyi, K. (1957) *The Great Transformation*, Boston: Beacon Press.
- Satılğan, N. (2014) *Emek-Değer Teorileri ve Dış Ticaret*, İstanbul: Yordam Kitap.
- Savran, S. (2015) (der.) *Marksizm ve Sınıflar Dünyada ve Türkiye'de Sınıflar ve Mücadeleleri*, İstanbul: Yordam Kitap, 25-71.
- Savran, S., ve Tonak, A. E. (2012) (der.) *Kapital'in İzinde*, İstanbul: Yordam Kitap, 239-271.
- Timur, T. (2000) *Toplumsal Değişme ve Üniversiteler*, Ankara: İmge Kitabevi.
- Toscano, A. (2014) "Özerkliğin Sınırları", *Bilişsel Kapitalizm! Eğitim, Dijital Emek* (der. M. A. Peters ve E. Bulut) (çev. D Saraçoğlu), İstanbul: NotaBene Yayınları, 353-373.
- Tosun, M. U. (2001) "Yolsuzluk Olgusuna Yönelik Yapılan Ampirik Çalışmalar Üzerine Notlar", *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 19 (2), 97-122.
- Vatansever, A., ve Yalçın, M. (2016) *'Ne Ders Olsa Veririz' Akademisyenin Vasıfsız İşçiye Dönüşümü*, İstanbul: İletişim Yayıncılık.
- Vercellone, C. (2007) "From Formal Subsumption to General Intellect: Elements for a Marxist Reading of the Thesis of Cognitive Capitalism", *Historical Materialism*, 15 (1), 13-36.
- Wayne, M. (2015) *Marksizm ve Medya Araştırmaları Anahtar Kavramlar* (çev. B Cezar), Çağdaş Eğilimler, İstanbul: Yordam Kitap.
- Yönden Pehlivan, E. (2016) "Kamu Emek Sürecinin Kapitalist Meta Üretim Niteliği Kazanması: Akademik Emek Süreci Örneği", yayınlanmamış doktora tezi, Ankara.
- Yücesan-Özdemir, G. (2020) *Fırtınadaki Arı: Mühendisin Hayatı*, Ankara: İmge Kitabevi.
- Yücesan Özdemir, G. (1999) "Türkiye'de Emek Sürecinin Değişen Doğası ve İşyerinde Sendikal Siyasetin Gerekliliği", *Ekonomik Yaklaşım*, 10 (18), 27-53.
- Yücesan-Özdemir, G. (2014) *İnatçı Köstebek Çağrı Merkezlerinde Gençlik, Sınıf ve Direniş*, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Yetiş, M. (2014) "Gramsci ve Aydınlar", *Mülkiye Dergisi*, 26 (236), 217-245.